

Втрати у ході війни освічених і культурних людей призводили до заповнення відповідальних посад людьми недостойними, невисоких морально-ділових якостей. Культурний рівень багатьох партійних функціонерів залишався невисоким. Повоєнні труднощі та прагнення отримати першорядні матеріальні блага спонукали людей, які мали владу, на аморальні учинки, грубощі у поводженні з підлеглими тощо. Якщо формально освітній рівень можна було покращити і він формально поліпшувався за допомогою партійних шкіл, то рівень культури зростав повільно.

§ 2. Повоєнна влада Радянської України в оцінці громадян

Переможне закінчення Другої світової війни підняло авторитет радянської форми правління, представників центральної і місцевої влади. Неймовірно зросла популярність Й. Сталіна, адже перемога неодмінно пов'язувалась з його іменем. Громадяни з оптимізмом дивились у майбутнє, бо найскладніші випробування, як здавалося багатьом, були позаду. Перемога у війні підтверджувала тезу про «прогресивність соціалістичного ладу» і його перевагу над капіталістичним. Тобто реформи політичного устрою були недоцільні, система продовжувала функціонувати на тих самих засадах.

Країна перебувала в руїні й потрібна була злагоджена, копітка праця з відбудови народно-господарського комплексу. Громадяни небезпідставно сподівалися на всебічну допомогу влади, адже сформований у роки війни духовний моноліт «влада – народ» наперед визначав віру в самовіддачу всіх без винятку. В амбівалентній суспільній свідомості гору брали позитивні тенденції.

Існували латентні сподівання на якісно нове ставлення представників влади до своїх співвітчизників. Водночас, ні центральна, ні республіканська влада не змінювали пріоритетів у розбудові держави – першочерговий розвиток виробництва групи «А» і залишковий принцип підтримки групи «Б». Спекулюючи на народному ентузіазмі, компартійно-радянському керівництву певний час вдавалося мати високі темпи відбудови, проте непродумана внутрішня політика уповільнила цей процес. У міру віддалення від війни трудовий героїзм видихався.

Історіографія даної проблеми має обмежене коло праць. Слід погодитися з думкою російської дослідниці Є. Зубкової, що «донедавна існувала стійка історіографічна традиція, що віддавала пріоритет історико-політологічним дослідженням. У цих працях радянська історія була представлена головним чином як результат ізольованих дій „верхів”, тоді як умонастрої та особливості сприйняття пересічних громадян

залишались в основному надбанням щоденникових спостережень, дорожніх записок і мемуарів»²⁵⁴. Сучасні дослідники переглядають усталені стереотипи про беззастережну підтримку влади громадянами. Спробуємо розглянути оцінку населенням України діяльності державної та партійної влади й окремих її представників у період пізнього сталінізму в загальному вигляді.

Одним з перших масштабних кроків державної влади у СРСР стало проведення виборів до законодавчих органів. Проведені на початку 1946 р., на початку і наприкінці 1947 р. виборчі кампанії до верховних рад та органів місцевого самоуправління були логічними з огляду на їх показово-пропагандистський ефект – у повоєнній Європі вони стали першими. Однак вибори були зайвими з огляду на їх справжній зміст – безальтернативні та псевдодемократичні.

Вибори дозволяли громадянину ототожнити себе із владою, відчутти свій реальний вплив на керівництво країни. Включення людей у безпосереднє життя країни, «дотик до влади», відчуття належності до цієї сакральної сфери, а також тісні контакти із чиновниками, причетність до прийняття рішень суттєво змінювало ставлення людини до влади, її поведінку і висловлювання. «У нас влада обирається безпосередньо нами, ми нашим колективом можемо висунути в кандидати до Верховної Ради випробуваного товариша, який показав себе в боях і праці, відданого нашій батьківщині», – гордилась робітниця Чернігівського цегельного заводу Є. Шуба.

Ажіотаж, заполітизованість та залишки повоєнного емоційного піднесення населення, надії на покращення життя викликали непідробні почуття захоплення заходами радянської влади. Останній вдалося створити відчуття єдності керівництва держави з народом, урочистого піднесення. «Багато радісних подій було в моєму житті, але день 9 лютого я ніколи не забуду. – Висловлювався стахановець заводу «Трансигнал» Свешніков. – Я йшов на вибори з своїми друзями, товаришами по роботі як на велике свято»²⁵⁵.

Як свідчили доповідні записки про політичний настрій населення республіки, мешканці України з активністю включились у виборчий процес. Задовго до дня виборів проводилися галасливі агітаційні кампанії, в ході яких агітатори та довірені особи кандидатів роз'яснювали виборче законодавство, звеличували радянський устрій і підкреслювали його прогресивність, знайомили електорат з біографіями кандидатів, всіляко таврували недемократичність виборів у капіталістичних країнах. Як доповідав 29 листопада 1945 р. нарком державної безпеки УРСР С. Савченко першому секретарю ЦК КП(б)У М. Хрущову, «переважна більшість міст і сіл України вибори до Верховної Ради СРСР зустрічають з великим патріотичним підйомом»²⁵⁶. Політичний порив мас виливався у

висловлення безмежної довіри кандидатам у депутати, серед яких були керівники радянської держави, відомі полководці, громадські діячі.

Важливе значення мало проведення перших повоєнних виборів на початку 1946 року, не відкладаючи їх на пізніший термін. «Зараз на Заході навмисно затягують вибори, наш же уряд навпаки, цілком чітко і ясно оголосив про вибори, вони відбудуться в точно визначений термін і безумовно, будуть самими демократичними», – заявляв інженер Харківського заводу №75 Комаровський²⁵⁷. Проведення виборів сприймалося як відданість ідеї демократії, свідченням єдності влади і народу. Природною відповіддю трудівників було взяття підвищених зобов'язань по виробітку трудоднів та перевиконання планів.

Поряд з традиційно схвальними відгуками та активністю траплялася і реалістична оцінка або критичне ставлення до голосування. Як це не дивно, громадяни старшого покоління порівнювали виборчий процес з дореволюційними аналогами і порівняння було не на користь радянської влади. Все ж, громадяни досить відповідально поставилися до виборів і проявили високу активність. 99% показник явки і майже така ж підтримка «блоку комуністів і позапартійних», навіть попри факти фальсифікацій, були дуже високими показниками.

Зростання у роки війни політичної свідомості, що певний час по війні давалося взнаки, призвело до непередбачуваних випадків для влади. Так, на передвиборчих зібраннях для висунення кандидатів до місцевих рад депутатів трудящих траплялися відхилення рекомендованої владою особи: тут вибір достойних був обмеженим, а кандидати краще знайомі виборцям. Зокрема, у Сватівському районі Ворошиловградської області пропонована компартією кандидатура Н. Цимбалової при обговоренні була відхилена під приводом колаборації у роки війни²⁵⁸. Два випадки відхилення «рекомендованих» кандидатур трапилося у Ново-Псковському районі тієї ж області. У Київській області було забалотовано 18 пропонованих владою кандидатів. Частково у цьому винні були вони самі. Зокрема, киянин Сушенко отримав відмову за прогули без поважних причин, а Ф. Возний з'явився на зібрання у нетверезому стані (Білоцерківський район)²⁵⁹. У Запорізькій області у 10 районах відхилено 16 «рекомендованих» кандидатур з причин «політичної недовіри» до їх ділових якостей. Втрата у роки війни освічених та досвідчених управлінців призвела до заповнення відповідальних посад людьми без належних здібностей та низьким моральним рівнем. Вибору не було – параліч управління або кадровий підбір на основі реалій. Окрім причин суб'єктивного характеру (поява на зібранні у нетверезому стані, обвинувачення у колабораціонізмі тощо), ці факти свідчать про високу вимогливість до представників влади, вірою у важливу місію народних обранців.

Подолання повоєнної руїни народного господарства потребувало самовідданої праці громадян, які активно включилися у відбудовчий процес. Факти свідчать, що норми виробітку перевиконувалися на 100 і більше відсотків. Водночас, масштаби руйнувань не дозволяли сподіватися на швидкий позитивний ефект – потрібен був час і чіткий (людиноцентриський) план відродження економіки, реанімації соціальної сфери. Однак керівництво країни керувалося не лише інтересами людини-трудівника, яка на своїх плечах винесла перемогу.

Після війни завдання компартійно-радянського керівництва полягали у збереженні своєї сфери впливу в Центрально-Східній Європі, позиції активного протистояння зовнішній політиці капіталістичних країн у міру розгортання «холодної війни» та, власне, опануванню контролю над радянським суспільством. Тобто місцеве керівництво було об'єктивно не у змозі забезпечити відбудову господарського комплексу, якщо основна увага центральної влади не була спрямована на втілення ідеї людиноцентризму. Чиновники на місцях були практично безсилі на голому ентузіазмі забезпечити швидку відбудову.

Складалася патова ситуація: трудівники працюють із самовіддачею, але позитивних якісних змін майже не бачать, хоча центральна влада упевнено про них говорить. Оскільки ж марксо-ленінський проект побудови соціалізму априорі не міг бути підданим сумніву (ба, більше – він підтвердив свою життєздатність під час війни), «непогрішимими» були також Й. Сталін та інші високопосадовці, винуватцем пробуксовування відбудови ставав той чи інший місцевий керівник. Виходило, що він або приховував справжній стан справ на місцях від керівництва, або неуміло керував областю, районом, містом, селом, підприємством тощо. У повоєнній Україні був поширений політичний міф про необізнаність вищого керівництва країни / республіки з реальним становищем у провінції (віра «у доброго царя і поганих бояр»).

Населення щиро вірило в непоінформованість вищого державного і партійного керівництва. Повідомляючи голову Ради міністрів УРСР М. Хрущова про насильство при організації колгоспів у гірських районах Дрогобиччини, селяни цікавилися, «... Чи все і так діється за Вашим приказом і Вашою згодою, чи може Вас представники району обманюють?»²⁶⁰. Дехто Мельніков писав 20 грудня 1946 р. у приймальню Ради міністрів СРСР: «Доводжу до Вашого відома, що у Чернігівській області Української РСР дуже важкі обставини, зважаючи на те, що кліматичні умови були дуже погані – засуха». Змальовуючи критичний стан господарства і трагедію виживання, він чітко підсумовував: «А [я] знаю, що Вам цього не відомо»²⁶¹. «Чи знає товариш Сталін про продовольчі ускладнення наших колгоспників?» – запитували агітаторів і лекторів

мешканці Кіровоградщини в ході зимової виборчої кампанії 1947 р.²⁶². Інженер-електрик Д. Скрипник, що прибув працювати на Калуський калійний комбінат Львівської області, був здивований катастрофічним станом речей і «бездіяльністю» місцевого керівництва. У листі до керівника Комітету партійного контролю при ЦК ВКП(б) М. Шкірятова він висловлював здогадку, що «враховуючи прикордонне розташування нашої області, можна лише припустити, що Москві нічого не відомо про реальну [sic] обстановку на місцях, бо у протилежному випадку мали б прийняти рішучі кроки і „хірургічне” втручання, щоб завчасно підготовленим, продуманим, раптовим і сильним ударом розгромити остаточно це націоналістичне підпілля»²⁶³. Для контролю за діями начальства колгоспник с. Колесники, Ніжинського району Чернігівської області, А. Давиденко пропонував Й. Сталіну ввести посаду таємного уповноваженого: «потрібен з Вашого середовища чоловік, який би перевіряв таємно колгоспні справи і повідомляв Вас»²⁶⁴. Можна продовжувати наводити приклади подібної невіри щодо обізнаності влади, проте наведених фактів достатньо, аби говорити про їх широке поширення. Відкриття раніше засекречених документів засвідчує, що державне і партійне керівництво СРСР і УРСР було обізнане з реальною ситуацією на місцях²⁶⁵.

Міф про «доброго царя і поганих бояр» пронизував республіку географічно і соціально. Сумніви щодо обізнаності Й. Сталіна з тим, що відбувається, висловлювали інтелігенти, високоосвічені люди. «Дорого б я дав, коли б довідатись: чи знає Сталін, що на Україні вищі школи давно вже переведені на руську мову, що таким чином українська середня школа мусить також зникнути як непотрібна, безперспективна, і що се взагалі нічого спільного з ленінською національною політикою не має, » – писав 5 січня 1947 р. у своєму щоденнику О. Довженко, перебуваючи у Москві²⁶⁶. Невпевненість у належній обізнаності Й. Сталіна висловлював у квітні 1948 р. завідувач Львівським відділом Інституту мистецтвознавства, фольклору і етнографії АН УРСР академік В. Щурат, обурюючись перенесенням Львівського відділення АН УРСР зі Львова до Києва²⁶⁷. Місцеві можновладці ставали головними винуватцями незадовільного становища, які ніби-то гальмували повоєнну відбудову.

Аналіз листів і заяв трудящих, що надходили у ЦК КП(б)У, засвідчує значну кількість скарг, анонімок, доносів тощо на поведінку та дії керівників, секретарів парторганізацій, директорів установ, підприємств, фабрик, заводів та ін. Тобто представники влади власною поведінкою спричиняли критику на свою адресу, причому деякі проступки виправдати не можна. Так, у червні 1946 р. анонімний лист інформував першого секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова про бюрократію і пияцтво в Стрийському райкомі партії Львівської області. Низький моральний рівень

сільських керівників викривав мешканець с.Серафінці, Вороновицького району Вінницької області, інвалід війни Ремлюга, який у жовтні 1946 р., стверджував, що «працювати в колгоспі немає ніякого сенсу тому, що там доводиться працювати на злодіїв і п'яниць»²⁶⁸. Колишній начальник Білізнецовського районного відділу міліції Міністерства внутрішніх справ Харківської області Работя звинувачував секретаря райкому партії Г. Турбая в антипартійності, утисках критики, підлабузництві тощо. «Ми не знаємо голів [колгоспів], які б не були п'яницями та злодіями», – писали в липні 1949 р. жителі Білогорського району Кам'янець-Подільської області першому заступнику Голови Ради міністрів СРСР Л. Берія. У скарзі голові президії Верховної ради СРСР М. Шверніку свавільний метод керівництва, безпідставні звільнення, спекуляція і розбазарювання майна МТС закидалися директору Лохвицької МТС Полтавської області Ольшанському. Викликані здебільшого суб'єктивними причинами, ці аморальні вчинки та проступки, однак, накладали негативний відбиток на позитивний імідж виконавчої влади та Комуністичної партії. Скарги з проханням розібратися, навести порядок і покарати винних писалися на чиновників різних рангів та галузей діяльності, випромінюючи щирю надію на позитивні наслідки свого звернення.

На основі таких скарг і звернень громадян можна частково скласти оцінку діяльності влади. Дотримуючись вимоги Й. Сталіна – «Чуйність до запитів мас, ще раз чуйність і ще раз чуйність», партійні та державні органи приділяли значну увагу зверненням громадян. Як свідчить ревізія фінансово-господарської діяльності, обліку, звітності і грошових документів в Управлінні справами ЦК КП(б)У, розгляду ним листів і скарг, у 1946 р. у секретаріат ЦК КП(б)У надійшло 49 129 листів і заяв (у т.ч. 47931 від населення і 1198 з ЦК ВКП(б) та інших організацій), що майже у 1,5 рази більше, аніж у попередньому році. Прикметно, що майже двократне збільшення надходжень листів (до 4-5 тис. щомісяця) припадало на другу половину 1946 р., тобто напередодні голоду, коли посилювались заходи з викачування хліба з селян. Найчастіше зверталися члени сімей військовослужбовців та інваліди війни. Одноосібним «носієм справедливості» в Україні вважався М. Хрущов – йому адресувалося майже 73% усіх звернень.

Змістовий аналіз свідчить про домінування листів з викладом проблем матеріально-побутового характеру, їх кількісне збільшення у 1946 р. майже на 50%. Так, кількість прохань надати житлову площу зросли на 60% (до 8764), на 80% (до 8538) зросла кількість прохачів надати матеріальну допомогу. Майже у 4 рази (до 3675) частіше люди просили посприяти у працевлаштуванні. На 90% зросла кількість листів

«компрометуючого характеру» на тих чи інших осіб, проте їх кількість у загальному вимірі – 2992 – становила лише 6%.

Як свідчить практика, близько половини таких звернень розглядалась у ЦК КП(б)У, решта – переправлялись у обласні та районні радянські й господарські установи. Таким чином одразу досягалось дві мети: по-перше, відповідальність за їх розгляд покладалась на місцеву владу. По-друге, так місцевим владоможцям де-факто дозволялось провчити деяких скаржників і відбити в них звичку шукати справедливості. Як заявляв у грудні 1946 р. колгоспник Велико-Тепловського району Ворошиловоградської області К. Петров, « [...] Можна було б поскаржитись у Київ чи Москву, але наша скарга не дійде до вищих органів, а потім не знайдеш собі місця, місцеве начальство живе зі світу»²⁶⁹. «Ти думав, що тов. Хрущов приїде розбирати твою заяву. Куди б ти не писав, до нас пришлють і ми будемо розбирати», – запевняв перший секретар Тарутинського райкому КП(б)У Ізмаїльської області Козлов свого підлеглого, завідувача відділу пропаганди і агітації Ю. Ніщету, який написав 6 скарг на керівника²⁷⁰. Центральна влада залишалась арбітром у суперечках місцевих чиновників і населення.

У регіональному вимірі зміст скарг також торкався переважно матеріально-побутової сфери, де становище було важким. Так, у 1948 році в Чернігівський обком КП(б)У надійшло 3468 скарг і заяв. Станом на 10 січня 1949 р. було розглянуто 94 % з них. Найбільше невіршених скарг (36) перебували на обліку в сільськогосподарському відділі обкому²⁷¹. Ще більше невіршених питань було зафіксовано в підсумковому акті ревізії Ворошиловоградського обкому КП(б)У. З 1253 скарг і листів, що надійшли у I кварталі 1952 р., на 1 квітня невіршеними залишались 18%. Недосконала статистика не дає повної уяви про тематичне наповнення цих звернень, проте наявні дані вказують на домінування звернень у відділ важкої промисловості (167), адміністративний (153), сільськогосподарський відділи (89 звернень)²⁷². Природно, що в індустріальному Донбасі найбільше звернень надходила у той відділ, профіль якого домінував у народному господарстві області. У масштабах СРСР, як указує Є. Зубкова, у 1945 р. канцелярією приймальні Верховної ради СРСР було зареєстровано 208,2 тис. листів, тоді як у 1951 р. – 240,7 тис. Тематично передували трудові питання, клопотання військовослужбовців, прохання про відміну адміністративного заслання, матеріально-побутові питання²⁷³. Щороку бл. 3–4 тис. осіб добивались особистого прийому в голови президії Верховної Ради СРСР М. Шверніка²⁷⁴. Порівняно небагато листів торкалися «колгоспного питання». Очевидно, селяни віддавали перевагу зверненням до Ради у справах колгоспів, куди у 1947 р. надійшло понад 40 тис. листів і 126 тис. листів за 1947–1952 рр.²⁷⁵.

Як указує російський дослідник І. Волков, «уявлення про те, що село перших повоєнних років було skute страхом і мовчало, сильно перебільшене. Село скаржилось, нерідко добиваючись виконання своїх вимог»²⁷⁶. Справедливості шукали не лише селяни. Підтвердження викладених у листах і анонімках фактів у результаті перевірки зустрічаємо не часто, проте воно мало місце. Так, результативним виявилось звернення до секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова з приводу низького наукового рівня і привласнення авторства чужої брошури міністром охорони здоров'я УРСР І. Кононенко, якого у березні 1947 р. було знято з роботи²⁷⁷. Підтвердився анонімний лист зі звинуваченням першого секретаря Знам'янського райкому КП(б)У Кіровоградської області Г. Чернишова у спекуляції житлом²⁷⁸. За результатами розгляду анонімного листа у 1949 р. було знято з роботи голову виконкому Житомирської міської ради депутатів трудящих Лавренова, обвинуваченого у спекуляціях, розкраданні коштів тощо²⁷⁹. Були виявлені факти інтимних стосунків зі своїми студентками директора Нікопольського учительського інституту П. Гаркуши-Омельченка²⁸⁰. Після перевірки скарги позбувся посади завідувач Полтавського обласного відділу культпросвітустанов Н. Нікіфоров, якому інкриміновано адміністрування, грубощі у поводженні з підлеглими, розпивання спиртних напоїв на роботі²⁸¹. Подібні приклади можна наводити далі, проте встановити показник ефективності скарг і звернень неможливо.

Зрештою, навіть «Радянська Україна» у рубриках «Слідами неопублікованих листів» та «Листи наших читачів» повідомляла про недоліки у роботі тих чи інших керівників, очищення влади від недостойних осіб. Головний бухгалтер Чернігівського облсільбудтресту викривав безгосподарність і непрозору фінансову політику свого керівництва, за бездіяльність критикували начальника Республіканського управління транспортного освоєння малих річок, Дніпропетровській раді профспілок закидалися формалізм, поверховість у роботі, критично оцінювалася робота директора Харківського моторемонтного заводу та начальників відділів Харківського тракторного заводу²⁸².

Безумовно, необхідно урахувати складнощі використання кількості скарг як індикатора оцінки влади. Ми свідомі того, що у даному випадку наявна як пряма, так і обернена пропорційність співвідношення кількості звернень і оцінки діяльності влади. Тобто велика кількість скарг може бути свідченням віри населення у здатність влади дієво реагувати на звернення або ж значним розмахом протиправної поведінки чиновництва чи його бездіяльністю. І навпаки: відсутність скарг не свідчить про задовільний стан справ у провінції, можливо, населення просто не довіряло владі. Судячи з наявної статистики домінували скарги матеріально-побутового характеру, прохання допомогти у працевлаштуванні, що підкреслює важке становище у

цій сфері. З іншого боку, наприкінці 1940-х рр. почалася нова хвиля репресій, менша за розмахом. Крім того, населення пам'ятало про терор 1930-х рр., що також стримувало від написання скарг на представників влади.

Проаналізувавши практику роботи з листами і зверненнями громадян у приймальні Президії Верховної Ради СРСР, російська дослідниця Є. Зубкова зазначає, що ця робота була спрямована на створення ілюзії у громадян про велику увагу органів влади до голосу «маленької людини»²⁸³. «Сигнали з місць» у центральні органи були важливим інструментом сакралізації центральної влади.

Закономірною була оцінка місця чиновників у виробництві та житті громадян, яку навесні 1947 р. дав інженер «Сталінвуглепроєкту» Л. Бобров: «Якщо місто Сталіно представити однією сім'єю, то у ньому на одного працівника, що виробляє матеріальні цінності, припадає 10 „нероб” – працівників облвиконкому, обкому партії, комсомольських організацій і профспілкових комітетів та ін., всі вони не виробляють нічого, а їдять у 5 разів більше тих людей, які добувають вугілля і хліб. І таке становище по всій країні»²⁸⁴. Подібні негативні оцінки не були чимось винятковим у тогочасному повсякденні. Вони були поширеними і відображали процес корозії влади, що пронизував окремі ланки керівництва на місцях.

Важкі повоєнні роки були позначені високим рівнем злочинності, хабарництва, падінням загального рівня культури та моралі. Ці тенденції не минули і членів Комуністичної партії та номенклатуру, хоч як влада не намагалася підтримувати імідж самовідданості справі та високої свідомості останніх. У секретній інформації, яка узагальнювала дані про виключення з партії по СРСР, зазначалося, що з усіх виключених – 42,2% позбулися партквитка за службові проступки (підкуп, хабарництво, крадіжки, моральний розклад), причому це – переважно керівні працівники²⁸⁵.

Окреме місце у кадровій політиці та сприйнятті населенням діяльності влади посідав західноукраїнський регіон. Короткочасне знайомство з радянським режимом напередодні війни Німеччини і Радянського Союзу обумовило низьку підтримку «нової влади» у другій половині 1940-х рр. Об'єктивні труднощі полягали в гострій нестачі лояльних, водночас ділових місцевих кадрів. Низьким був рівень членства у партії місцевих уродженців, а отже, їх представництво в органах влади. Так, на серпень 1949 р. із загальної кількості 8364 посад номенклатури обкомів КП(б)У в західних областях України з місцевого населення працювало лише 1224 особи (або 14,6%). В об'єднанні «Укрнафта» в м.Дрогобичі серед керівного складу не було жодного місцевого працівника. За 1948 р. і три місяці 1949 р. Коршевський райком КП(б)У Станіславської та Новоград-Волинського райком Дрогобицької областей прийняли в партію лише по 2 особи²⁸⁶. З 294 працівників номенклатури Сталінського райкому

КПУ м. Чернівці у 1953 р. місцевих було лише 13 осіб, в апараті райкому – місцеві кадри були відсутні, а в апараті райвиконкому і райкому комсомолу – лише по 1 особі²⁸⁷. Новоприбулі зі сходу України та СРСР загалом, необізнані з місцевими умовами та не володіючи мовою, спричиняли саботаж та неприйняття їхніх дій, а отже, і негативну оцінку влади.

Багатьом місцевим жителям була очевидною відчуженість надісланих сюди партійних і державних чиновників. Контраст був особливо помітним для новоприбулих на захід республіки, хто не втратив відчуття критичності. Як писав у квітні 1948 р. секретарю ЦК ВКП(б) А. Жданову анонім, що сховався за підписом «старий комуніст», західноукраїнське населення сприймало радянську владу чужою через відсутність місцевих уродженців у депутатському корпусі Верховних рад СРСР і УРСР, у місцевому радянському апараті, засиллі євреїв у торговельних організаціях. Одиничним явищем була праця уродженців західної України і в партійних органах, переважно на посадах інструкторів. Звертав увагу анонімний дописувач на кадрову політику у вищих навчальних закладах, насаджуваних правилах хабарництва, nepотизму тощо, підсумовуючи свій лист словами: «недивно робітники кажуть, що наші керівники мало відрізняються від буржуїв»²⁸⁸.

Не могло покращити імідж радянської влади на новоприєднаних українських землях насадження колгоспної системи, що проводилося насильницькими методами. Образ радянської влади як брутальної, антинародної підтверджували масові депортації родин членів ОУН–УПА, акція «Вісла» тощо. Тут нова влада асоціювалась із силою, що не рахується з настроями населення для вирішення державних завдань. На території Лівобережної та Наддніпрянської України політична і економічна соціалізація «аполітичного» населення здійснювалася за допомогою указу президії Верховної Ради СРСР від 21 лютого 1948 р. «Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності у сільському господарстві і ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя». Окрім колгоспників, які не виробили мінімуму трудовнів, указ стосувався селян, не колгоспників, які вели «паразитичний спосіб життя». Результатом його застосування за майже 10 місяців стало виселення з 16 областей України* 8713 осіб, у тому числі з Кам'янець-Подільської області – 2203, Одеської – 939, Вінницької – 818 осіб. З ними виїхало понад 3 тисячі членів сімей²⁸⁹. Це підвищило трудову активність частини селян, принісши дивіденди владі в оцінці «слухняних» колгоспників.

Суперечливі оцінки діяльності влади були у фінансово-економічній сфері. Перші повоєнні роки позначилися спробами держави навести порядок у монетарній сфері. Пріоритет державних інтересів над цінністю

---

* На західноукраїнські землі дія указу не поширювалася.

людського життя призвів до зняття у вересні 1946 р. з пайкового постачання трохи менше 3 млн. селян, у містах і робітничих поселеннях – 742 тис. осіб. У грудні 1947 р. було скасоване карткове постачання, а також проведено грошову реформу. Остання мала конфіскаційний характер і проводилася в основному за рахунок простих громадян. Чутки про реформу не залишали сумнівів – вона проводитиметься в інтересах держави, а не мільйонів трударів. Це призводило до купівельного ажіотажу, скуповування населенням найрізноманітніших товарів у магазинах, багато з яких до того не мали попиту. Окрім реформи, влада викачувала кошти з населення за допомогою щорічних позик у кількості рублів на сім'ю, які мали примусовий характер.

Єдиним заходом, який викликав схвалення діями влади у фінансовій сфері, було щорічне зниження цін наприкінці 1940-х – на поч. 1950-х рр. Акція, розрекламована як «чистий збиток для державного бюджету і чистий вигравш для населення», принесла владі стійкі пропагандистські дивіденди, що до сьогодні яскраво згадується очевидцями подій.

Складне становище в республіці дещо підсолоджувалося пропагандою, повідомленнями у засобах масової інформації про становище у капіталістичних країнах. Якщо в СРСР відбувався процес «неухильного піднесення культурного і матеріального рівня трудящих», то «в країнах капіталу – дальше зубожіння мас, дальший занепад культури, дальший ріст мільйонних армій безробітних», «ширився страйковий рух», відбувалися урядові кризи.

Населення не могло повністю довіряти владі. Рафінована пропаганда і засоби масової інформації надто радісно подавали тогочасне життя населення і перспективи відбудови, які різко контрастували з діями місцевих очільників і повільним покращенням матеріально-побутового становища мільйонів осіб. Коли після фултонської промови В. Черчілля у побуті стало широковживаним слово «війна», під впливом суспільних настроїв та непоінформованості іноді траплялися випадки паніки, коли громадяни масово скуповували товари першої необхідності. Населення не могло допустити повторення «раптового» нападу на свою батьківщину, тож з максимальною підозрою сприймало навіть найменші натяки на війну. Особливо напруженою виявилась друга половина 1947 р. Чутки про початок бойових дій радянською армією або неминуче оголошення стану війни між США, Англією, Туреччиною та Радянським Союзом обговорювались у Полтавській, Одеській, Кіровоградській, Миколаївській, Кам'янець-Подільській та інших областях²⁹⁰. Навіть запевняння Й. Сталіна – «ворог буде битий» – не змогли повністю заспокоїти громадян. Громадяни не довіряли владі, адже розуміли, що у екстремому випадку вона навряд чи буде турбуватися про їхні інтереси.

Складними залишалися матеріально-побутові умови життя селян. До кінця 1940-х років тисячі осіб проживали у земляках, у незадовільних умовах працювали робітники. Як слушно зазначає українська дослідниця Оксана Янковська, «практичними діями органи влади і місцевого самоуправління не просто не сприяли нормалізації цих [матеріально-побутових. – В.К.] умов, але щораз користалися селом, як найостаннішим ресурсом для підтримки державного організму, фактично силуючи селянство лишатися суспільним аутсайдером. Таке відношення до найжиттєвіших проблем селян породжувало в них безнадію, песимізм і зневіру на покращення життя»²⁹¹.

Економічна політика держави, спрямована на відродження військово-промислового потенціалу СРСР, здійснювалася за рахунок населення і перш за все селян. Форсовані темпи «відбудови» сільського господарства спричинили голодомор 1946–1947 рр. Не вдаючись до аналізу усіх його подробиць, звернемо увагу на два моменти. По-перше, під час голоду в Київській, Кіровоградській та інших областях траплялися випадки убивств сільських активістів, голів колгоспів, чиновників, які уособлювали державну владу, були виконавцями політики викачування хліба з українського села. По-друге, доведені до відчаю громадяни іноді висловлювались за нову війну, яка б покінчила з цією «антинародною владою». «До яких пір ми будемо страждати, трохи зібрали хліба і то держава забирає, – обурювався у вересні 1947 р. колгоспник Новоодеського району Миколаївської області Колбасов. – При німцях і то ми хліб їли, а тепер голодуємо, хоча б скоріше війна, тоді буде краще»²⁹². Колгоспник Березнегуватського району Миколаївської області І.Цимбалістий у жовтні 1947 р. прямо висловлювався за зміну влади: «Я б навіть хотів війни тому, що немає порядку ніякого»²⁹³. Незбалансована економічна політика компартійно-радянського керівництва спричиняла невдоволення населення і критичну оцінку радянської системи загалом. Радикальні висловлювання про нову війну зустрічаємо не часто, але вони свідчили про великі розбіжності між очікуваннями населення і діями влади.

На цих та інших прикладах можна констатувати певне невдоволення діяльністю радянської влади, проте до відкритого незадоволення, появи публічної опозиції та внутріполітичного протистояння справа не дійшла. Аналізуючи шанси потенційних опозиціонерів на успіх, російська дослідниця Є. Зубкова визначає перші повоєнні роки як «не найсприятливіший час для втілення ідей, так чи інакше спрямованих проти існуючої влади». Вона пояснює це вітчизняним визвольним характером війни, що призвів до єдності влади і суспільства; психологічним перенапруженням і прагненням миру будь-якою ціною; відсутністю проміжної ланки між настроями і діями проти режиму»²⁹⁴.

Таким чином, оцінка населенням України республіканської влади мала двоякий характер. З одного боку, переможне закінчення війни та піднесення авторитету компартійно-радянського керівництва, гучні заяви про щасливе «життя-казку» та породжені ними надії. На користь позитивного іміджу партії і державної влади були «демократичні вибори», відміна карткової системи, щорічні зниження цін та демократична риторика, якою супроводжувалися ці події.

Належний ідеологічний супровід мали і «непопулярні» заходи повоєнної влади, як-то вилучення хліба і голодомор 1946–1947 рр., грошова реформа, примусова економічна соціалізація тисяч мешканців. Питання міжнародно-політичного характеру в ході розгортання «холодної війни» обумовили відновлення довоєнних консервативних тенденцій, що призвели до посилення цензури, втручання влади у суспільне і особисте життя громадян. Останні кроки були значно ближчими до повсякденного життя мільйонів громадян, їх негативний ефект відчувався прямо, а не опосередковано.

Авторитет Й. Сталіна та інших лідерів СРСР, що зріс, автоматично робив їх безгрішними, покладав відповідальність і негатив за тяжке становище на місцях на владу низової ланки. Міф про непоінформованість вищого керівництва про реальний стан на місцях свідчить про сприйняття влади на двох рівнях – вищому (Й. Сталін, кремлівське і вище українське керівництво) та нижчому (влада районного, сільського, вибірково-обласного масштабу). Перша з них була напівсвященною, тоді як на другу покладалася відповідальність за повільну відбудову. Даний міф був вигідний Кремлю, оскільки заохочував «сигнали» з місць у «центр», перетворював місцевих відповідальних посадовців на громовідвід.

Центральна влада більше турбувалася про долю системи й країни у повоєнному світі загалом. Накопичення невдоволення населення неналежною увагою партії та уряду до сфери споживання і повсякденного життя громадян рано чи пізно мало виплеснутись назовні. Таким громовідводом згодом став Й. Сталін, чий «культ особи» з подачі М. Хрущова був оголошений причиною багатьох негараздів країни Рад у минулому, що дозволило зберегти імідж компартійно-державного керівництва.

§ 3. Повсякденне життя партійно-державної номенклатури

Розглядаючи номенклатуру як соціально-професійний прошарок, зазначимо, що її повсякденне життя досить тісно залежало від професійної діяльності. Саме рівень посади визначав обсяг пільг і привілеїв, давав соціальний статус. Не вдаючись до аналізу дефініції повсякденного життя, проведеного у спеціальних працях, зупинимось на професійному повсякденному бутті. Його ми розкриємо через дослідження матеріально-